

VIRTUS

28 | 2021

Lenneke Berkhout

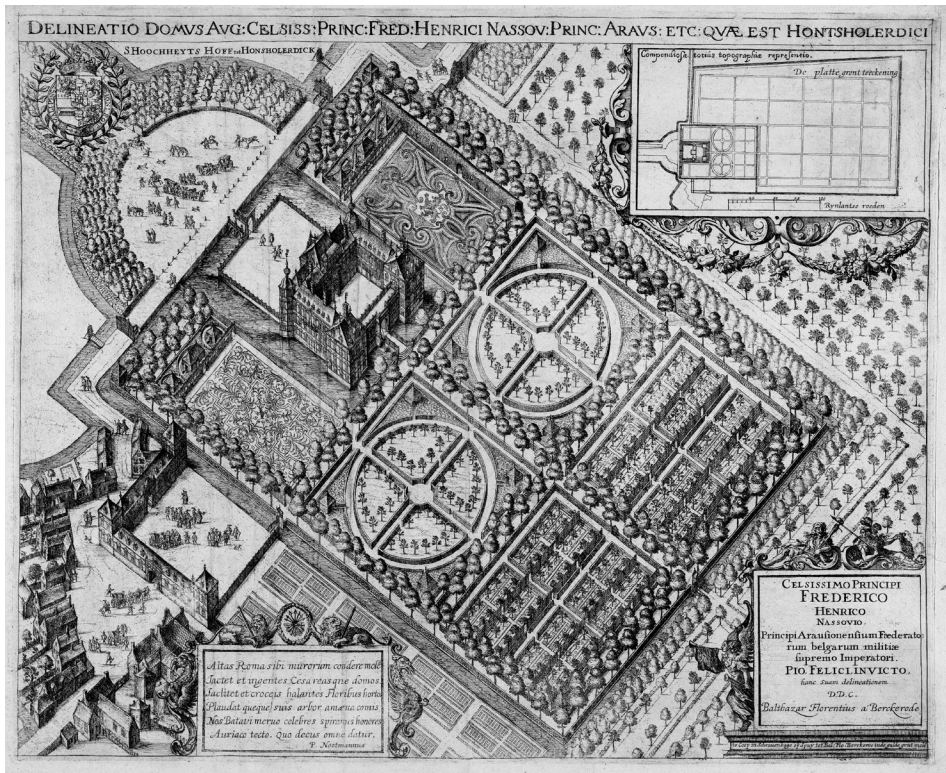
Tuingereedschap, instrumenten voor kunst en wetenschap

83

Wat geef je een almachtige koning die je tot concessies aan de onderhandelingstafel wilt verleiden? Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679) wist het wel: schilderijen, naturalia uit Brazilië én een innovatieve tuinschaar. Hij had het goed ingeschat. De Franse koning Lodewijk XIV (1638-1715) was zeer content met dat laatste geschenk, zoals verderop zal blijken. Het voorval geeft het belang weer dat vooral vanaf de Renaissance gehecht werd aan goed tuingereedschap. Niet alleen door hoveniers, maar ook in adellijke kringen. Dat belang hing samen met de toenemende aandacht voor fraaie tuinen als onlosmakelijk onderdeel van een kasteel of buitenverblijf. Aan het begin van de zeventiende eeuw zetten prins Frederik Hendrik (1584-1647) en prinses Amalia van Solms (1602-1675) de toon met de aanleg van vorstelijke tuinen bij hun jachtverblijf in Honselaarsdijk (afb. 1) en Huis ter Nieuburg bij Rijswijk. Adellijke kringen rond het hof volgden hun voorbeeld. Tuinen boden een fraai toneel om rijkdom en aanzien te etaleren. Indrukwekkende siertuinen met kostbare bloemen, boomgaarden met bijzondere fruitsoorten en moestuinen met een overvloedige oogst droegen bij aan het prestige van een adellijke familie. Het onderhoud van deze tuinen vergde goed gereedschap. Ieder adellijk huishouden beschikte dan ook over een hoeveelheid tuingereedschap voor de hovenier en zijn knechten en soms ook voor de heer of vrouw des huizes zelf.

Gereedschapskist voor een goede rentmeester

Om het land te bewerken wordt sinds mensenheugenis land- en tuinbouwgereedschap gebruikt. Aanvankelijk was het assortiment beperkt en werkte men vooral met spades, harken en schoffels, gemaakt van hout, al dan niet versterkt met een stuk ijzer. Tijdens de Renaissance ontstond een grotere diversiteit aan gereedschappen. Gereedschap werd boven-

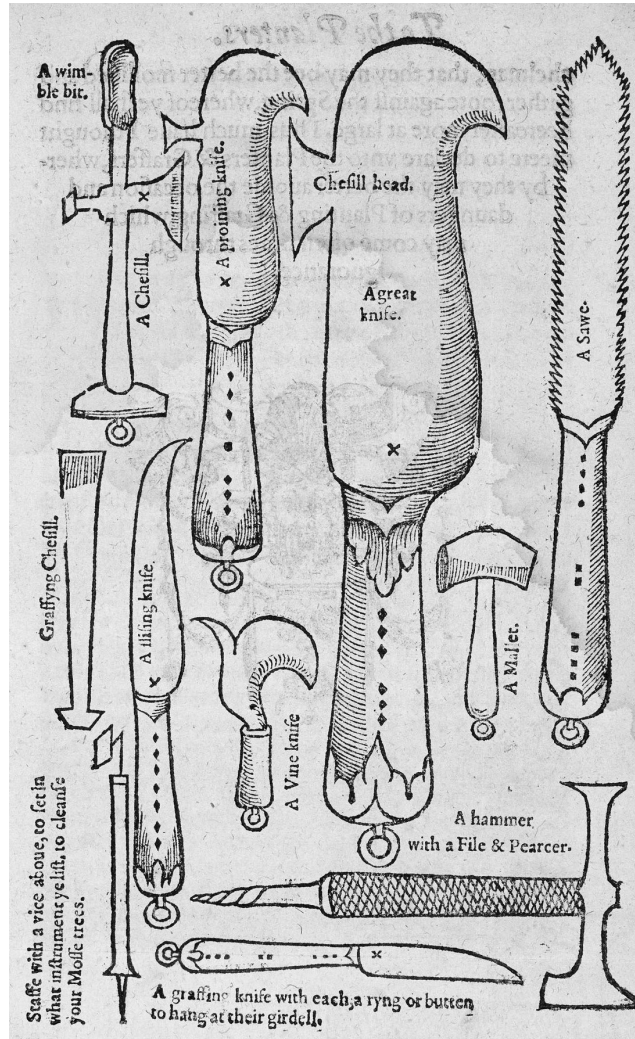
Afb. 1. Gezicht op Honselaarsdijk in vogelvlucht (ets, Balthazar Florisz. van Berckenrode, ca. 1635-1645; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnr. RP-P-BI-1045)

dien lichter, efficiënter en verfijnder. Er werden specifieke instrumenten ontwikkeld, die waren toegesneden op een bepaalde taak.¹ Een voorbeeld is het gereedschap om (fruit-)bomen te enten (afb. 2). Van oudsher waren fruitbomen belangrijk, vanwege hun oogst in het najaar maar ook vanwege hun lieflijke bloesem in het voorjaar. Enten is een eeuwenoude techniek om fruitbomen te vermeerderen en te veredelen. De Oude Romeinen waren er al zeer bedreven in. Door een takje van de ene boom te laten vergroeien met de onderstam van een andere boom kon je de eigenschappen van beide bomen combineren. Zo kreeg je bomen die bijvoorbeeld meer fruit opbrachten of je teelde een nieuw soort appel, die beter smaakte of beter bewaard kon worden.

Enten was niet alleen werk voor hoveniers. Het was een edele techniek die ook passend was voor koningen en edellieden. Het was een bezigheid die goed paste bij het beeld van

1 G. Pellerin, S. Slesin, S. Cliff en D. Rozensztroch, *Outils de Jardin* (Paris, 1996), 13-14.

Afb. 2. Elf instrumenten om te enten (uit: *Leonard Mascall, A Booke of the Arte and maner howe to plant and graffe all sortes of trees, London, 1569*)

85

edellieden als rentmeesters van de goddelijke schepping. Via het enten lieten zij, net als de eerste mens Adam, de aarde rijke oogsten voortbrengen. Het was een manier om de schepping en zijn maker te eren. Edellieden lieten daarom voor zichzelf (sier-)gereedschap van vaak kostbare materialen maken.² Dat gereedschap stond symbool voor hun rentmeesterschap van de aarde. Het Metropolitan Museum of Art in New York heeft in haar collectie een fraaie set (sier-)gereedschap uit de late zestiende eeuw (afb. 3 en 4). De set is afkomstig uit

² C.A. Wimmer, *Hippe, Krail und Rasenpatsche. Zur Geschichte der Gartengeräte* (Weimar, 2012), 13-19, 104.

Afb. 3. Set rijksversierd gereedschap uit de zestiende eeuw (Moulins, Frankrijk, 1575-1600; coll. *The Metropolitan Museum of Art New York*, objectnr. 64.101.1470-1476)

Frankrijk en omvat vier messen, een zaag, een snoeischaar en een werktuig dat een combinatie is van een hamer, een grove en een fijne vijl en een fretboor. Deze set was als een gereedschapskist waarin alles zat wat een goede rentmeester nodig had om zijn deel van de aarde te beheren. Het sierlijk gegraveerde gereedschap is gemaakt van gedeeltelijk verguld staal en parelmoer. Op de instrumenten staan motieven die verwijzen naar de elementen aarde, lucht, water en vuur. Deze set is gemaakt in een smidse in de Franse stad Moulins, waar in de zestiende eeuw verfijnd metaalwerk vervaardigd werd. Dergelijke instrumenten werden gebruikt voor chirurgische handelingen, voor het snijden van vlees aan tafel, voor het fileren van geschoten wild en voor het enten van bomen. De set in het MMA werd waarschijnlijk vooral gebruikt in de tuin en bij de jacht.³

3 Y. Elshafei, '“faict A Molins ala palMe”: Luxury Gardening Implements of the French Renaissance' (niet gepubliceerde masterscriptie Bard College, State of New York, 2006), 1-6, 14-31.

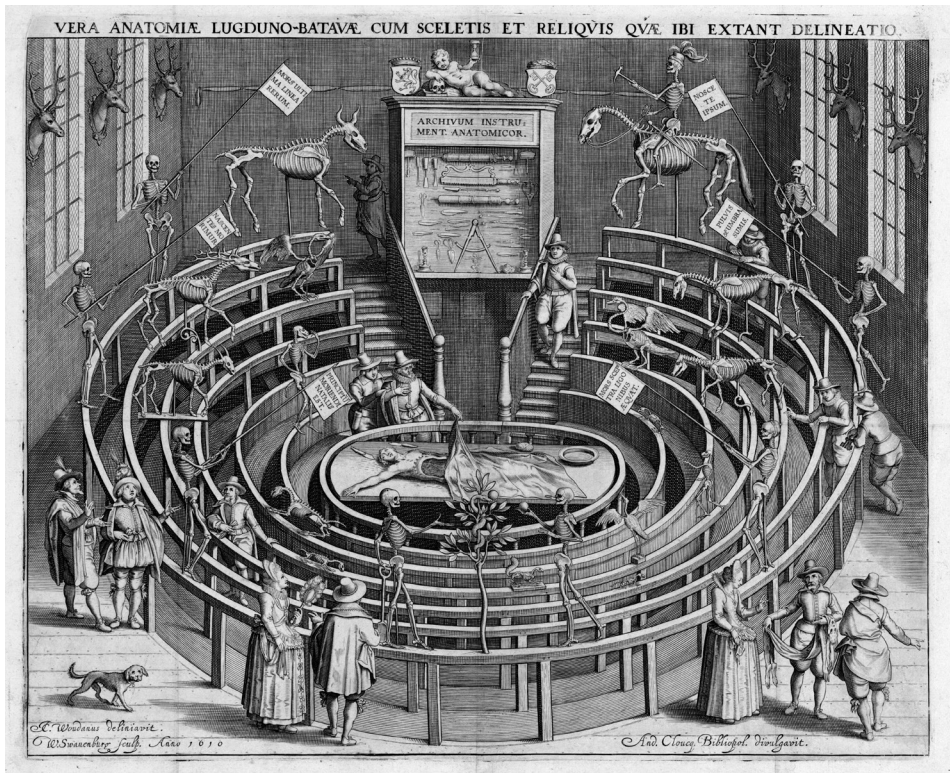

Afb. 4. Detail van afb. 3: graveerde versiering op het middelste mes

Onderzoek naar het levende woord van God

Adellijke tuinen waren in de vroegmoderne tijd niet alleen een plek voor ontspanning en vermaak met vrienden of een plek waar een adellijke familie haar rijkdom kon tonen. Het was ook een plek waar men de goddelijke schepping, het boek der natuur, beter kon leren kennen en begrijpen. Zoals de bijbel het geschreven woord van God was, zo was de natuur het levende woord van God. Werken en wandelen in de tuin had in de zeventiende eeuw een veel diepere betekenis dan alleen voor je plezier wat wroeten in de aarde. De gedachte was dat je God en zijn werk niet alleen via de bijbel kon leren kennen, maar ook via de natuur. Wie de natuur observeerde en bestudeerde, verdiepte zich feitelijk in het werk van God, in zijn schepping. In die zin waren tuinen aardse paradijzen, waar de eigenaar samen met zijn hovenier trachtte de hof van Eden na te bootsen en zo de goddelijke schepper te eren.

Tegen die achtergrond verbaast het niet dat gereedschap dat voor enten werd gebruikt, ook een rol speelde bij de ontwikkeling van natuurwetenschappelijk onderzoek. Om de natuur te doorgronden werd in de zestiende en zeventiende eeuw veel praktisch onderzoek gedaan en werden planten, dieren en mensen geobserveerd en ontleed. Anatomisch onderzoek van mens en dier en botanisch onderzoek van planten waren verschillende aspecten van dezelfde zoektocht naar kennis van de goddelijke schepping en van de natuur. Bij deze experimenten en onderzoeken was verfijnd gereedschap essentieel. Deels werd hetzelfde gereed-

Afb. 5. Anatomisch theater van de Universiteit Leiden (prent van Willem Isaacsz. van Swanenburg naar een tekening van Jan Cornelisz. van 't Woudt, 1610; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnr. RP-P-1893-A-18090)

schap gebruikt voor het ontleden van zowel mensen en dieren als planten. De chirurg, de botanicus en de hovenier gebruikten allen dezelfde soort instrumenten: messen, scharen en zagen. Illustatief in dit kader is dat studenten medicijnen van de Universiteit van Leiden in de zomer druk waren met het onderzoeken van planten; in de winter waren zij te vinden in het anatomisch theater waar menselijke lichamen werden ontloed.⁴ Hoe belangrijk het juiste instrumentarium was bij de zoektocht naar meer kennis blijkt uit een zeventiende-eeuwse afbeelding van het anatomisch theater van de Universiteit van Leiden. Op deze afbeelding trekt een vitrinekast met instrumenten prominent de aandacht (afb. 5 en 6).

4 E.A. de Jong, *Natuur en Kunst. Nederlandse tuin en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Amsterdam, 1993), 215-218.

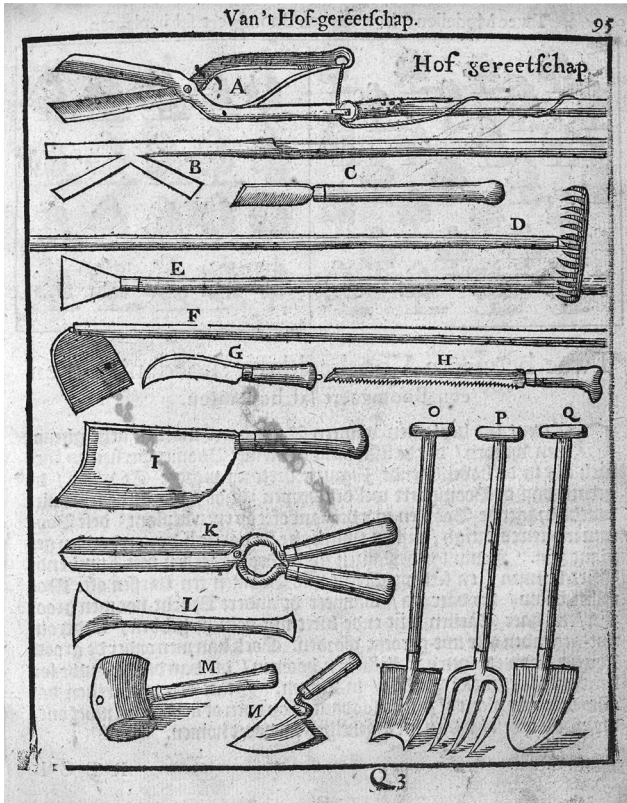

Afb. 6. Detail van afb. 5: vitrinekast met instrumentarium

Het halve werk

Verfijnd tuingereedschap stelde hoveniers in staat de aardse paradijzen tot bloei te brengen en de grillige natuur om te vormen tot ware kunst. 'Een verstandig hovenier is voor al noodzakelyk dat hy hem versiet van goet hofgereedschap, want men seyt, goet gereedschap, is het halve werk,' aldus hovenier Jan van der Groen in zijn traktaat *Den Nederlandtsen Hovenier* (1669, afb. 7).⁵ Een hovenier had gereedschap nodig om zijn 'konst' uit te kunnen voeren. Kunst heeft hier de betekenis van ambachtelijke kennis en vaardigheden en de toepas-

⁵ J. van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier* (Amsterdam, 1670), 94.

Afb. 7. Benodigd tuingereedschap volgens *Den Nederlantsen Hovenier* (uit: Jan van der Groen, *Den Nederlantsen Hovenier*, 1670, facs. 1988; coll. Wageningen University & Research, Special Collections Library, signatuur 404/1988-01)

90

sing van de juiste horticulturele technieken.⁶ Goed gereedschap was het instrumentarium dat de hovenier in staat stelde de natuur te ontleden en te leren kennen, te bedwingen en te transformeren tot een kunstwerk. Het was het verlengstuk van zijn kennis en vaardigheden. Met behulp van zijn messen, zagen en snoeischaren kon hij planten laten ‘gehoorzamen’ aan zijn wensen. Hij kon bomen en struiken in een bepaalde vorm laten groeien en planten door stekken en enten vermeerderen en verbeteren. Goed gereedschap was onontbeerlijk.

Vanaf de late zestiende eeuw werd in contemporaine tuintraktaten aandacht besteed aan tuingereedschap en werden afbeeldingen van gereedschap opgenomen. Jan van der Groen nam in zijn handboek uit 1669 ‘een register van verscheyden instrumenten’ op, ‘alsoo veele hier van onkundigh zyn’.

Goed gereedschap was niet goedkoop en werd gemaakt door (lokale) smeden. Hoveniers die in dienst waren, hadden hun gereedschap meestal niet in eigen bezit. Het gereedschap was eigendom van de tuineigenaar en bij vertrek moest de hovenier het gereedschap over-

6 De Jong, *Natuur en Kunst*, 35-41.

dragen aan zijn opvolger. Zo werkte het in ieder geval in de tuinen van de prinses van Oranje. Het gereedschap bleef eigendom van de prins en moest bij overlijden of ontslag van een hovenier worden doorgegeven aan de nieuwe hovenier. Van het gereedschap werd daarom een inventaris gemaakt. In de aanstellingsakten van de hoveniers werd bovendien vastgelegd dat zij het tuingereedschap goed moesten onderhouden. Naar alle waarschijnlijkheid bewaarden zij het gereedschap in of bij hun hovenierswoning, zodat zij er goed zicht op hadden. Op Het Loo bewaarden de hoveniers het gereedschap in de kelder van de hovenierswoning.⁷

Dat eigendom en aanschaf van tuingereedschap geen onbelangrijke zaken waren blijkt uit het voorval rond de weduwe⁸ van Martijn Hagedoorn, hovenier van Huis Het Loo van 1690 tot zijn dood in 1719. Zij was van mening dat het tuingereedschap haar rechtmatig toekwam. De rentmeester van Het Loo, Matthias Sluijter, was een andere mening toegedaan. Hij gaf Samuel van Staden, de opvolger van Hagedoorn, opdracht het uit te zoeken. Van Staden kon dan meteen de kwaliteit van het gereedschap beoordelen ('my berigt word dat het gereedschap slecht is', aldus Sluijter). Verder moest Van Staden een lijst opstellen van gereedschap dat hij nodig had. Van Staden had immers meer verstand van tuingereedschap dan de rentmeester.⁹ Van Staden oordeelde dat de weduwe het tuingereedschap moest inleveren. Zij kreeg hiervoor een bescheiden vergoeding van f25.¹⁰ Van Staden was een ervaren vakman en stelde een lange lijst van benodigd gereedschap op. Voor de aanschaf van dit gereedschap was toestemming nodig van de Domeinraad, die verantwoordelijk was voor het financiële beheer van de goederen van het Huis van Oranje. De Domeinraad reageerde zuinigjes dat over de aanschaf van al dat gereedschap eerst maar eens een gesprek moest plaatsvinden.¹¹ Uiteindelijk mocht Van Staden een deel van het door hem gevraagde gereedschap laten maken door de lokale meestersmid Gerbrand van Dop.¹² Ook voor Van Staden gold de regel, dat hij het tuingereedschap diende in te leveren 'by versterf of verlatinge' van zijn ambt.¹³ Toen hij in 1728 ontslagen werd, weigerde de heetgebakerde Van Staden domweg het materiaal over te dragen, tot de rentmeester ingreep. Het gereedschap bleek overigens 'meest onbruycckbaer'.¹⁴

91

Innovatief gereedschap

Horticulturele ontwikkelingen in de zeventiende eeuw vroegen om nieuwe soorten gereedschap. Het ging om (gras-)rollers, scheerbanken en schoffelwagens. Om mooi egaal gras zonder pollen en kale plekken te krijgen werd het gras eerst gemaaid met een zeis of sikkel. Verder werden met een houten roller de hoopjes aarde geplet die wormen hadden achterge-

7 K. Dijkstra, R. Ek en W. Zielemans, *Tuinen van Paleis Het Loo* (Zwolle, 2018), 81.

8 Haar naam heb ik helaas niet kunnen achterhalen.

9 Nationaal Archief, Den Haag, Nassause Domeinraad, toegangsnr. 1.08.11, inv.nr. 78, 31-10-1719, en inv. nr. 3770, 52, brief gedateerd 1-11-1719 als los vel gevoegd in de rentmeestersrekening van 1702.

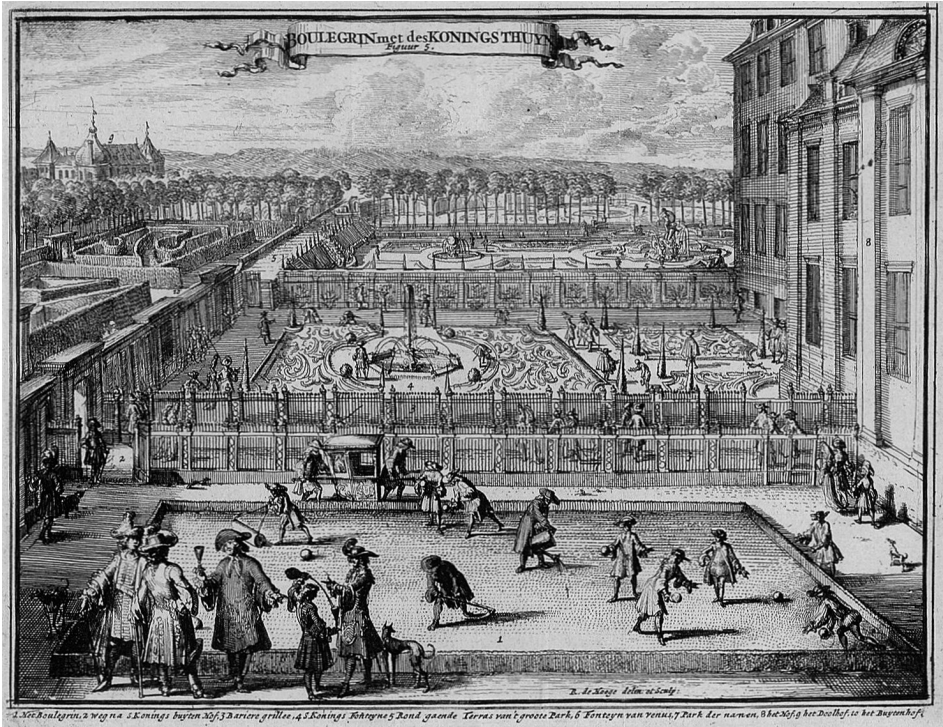
10 NL-HaNA, Nassause Domeinraad vanaf 1581, 1.08.11, inv.nr. 3789, 60 (jaarrekening 1720).

11 NL-HaNA, Nassause Domeinraad vanaf 1581, 1.08.11, inv.nr. 79, 18-1-1720.

12 NL-HaNA, Nassause Domeinraad vanaf 1581, 1.08.11, inv.nr. 1004, 69v.

13 NL-HaNA, Nassause Domeinraad vanaf 1581, 1.08.11, inv.nr. 613, 240v.

14 NL-HaNA, Nassause Domeinraad vanaf 1581, 1.08.11, inv.nr. 87, 8-2-1729 en 1-4-1729.

Afb. 8. Het maaien, rollen en water geven van de *boulingrin* (klosbaan) in de Koningstuin van Het Loo (detail van *Gezichten op Paleis Het Loo, de bijbehorende gebouwen en het bijbehorende park, Romeyn de Hooghe, 1690-1694; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnr. RP-P-OB-102.033*)

laten. Daarna ging er een zware stenen of ijzeren roller overheen om het gras te egaliseren (afb. 8).¹⁵ Volgens de Engelse tuinliefhebber en schrijver John Evelyn was hard marmer het beste materiaal voor een roller, bijvoorbeeld rollers gezaagd van de restanten van antieke marmeren zuilen uit het Turkse Smyrna (Izmir). De beste gietijzeren rollers werden volgens Evelyn gemaakt in Holland.¹⁶

Paden moesten onkruidvrij blijven. Er moest veel geschoffeld worden. Om dit werk te vereenvoudigen en versnellen werd rond 1700 een speciaal gereedschap ontwikkeld, een zogenaamde schoffelwagen. Volgens hovenier Johann Hermann Knoop kon een hoveniersknecht met een schoffelwagen meer werk doen dan '4 a 6 andere met kleine gewonelyke schoffels'.¹⁷

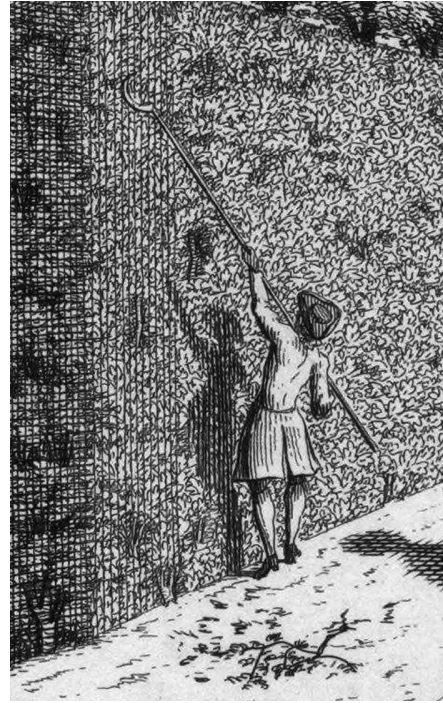
15 A. Mollet, *Le Jardin de Plaisir* (1651), hoofdstuk 11, 7 en 10.

16 Wimmer, *Hippe, Krail und Rasenpatsche*, 167.

17 J.H. Knoop, *De beknopte huishoudelyke hovenier*, deel 1 (Leeuwarden, 1762), 426.

Afb. 9. Een hovenier hanteert een snoeischaar om een taxuspiramide in vorm te houden (*detail van De Zegepraalende Vecht, Driemonds gesigt door de laan, na de ingang van de moestuin / Veüe de Driemonds, vers l'entrée du jardin potager, Daniel Stoopendaal, 1718-1719; coll. Het Utrechts Archief, cat.nr. 135682*)

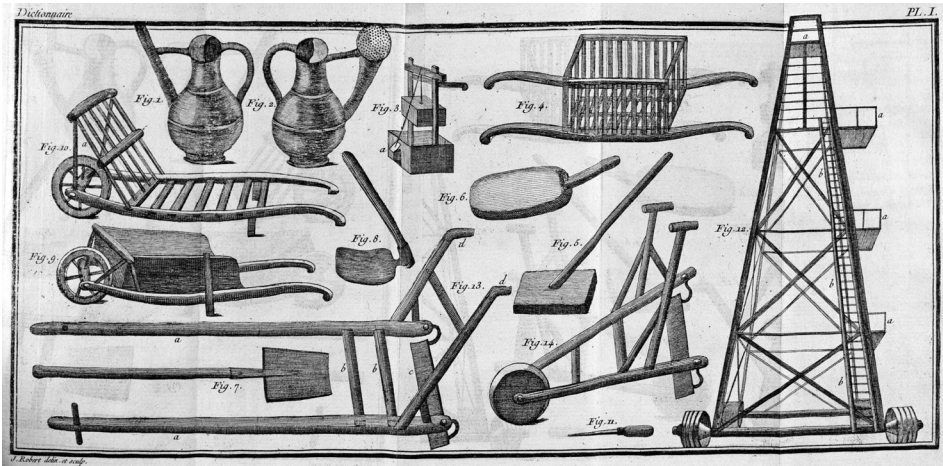

Afb. 10. Een hovenier snoeit een hoge haag met een sikkelmес op een lange stok (*detail van Het Zegepraalant-Kennemerlant, Gezicht door de lindelaen naer het terras in de lustplaets Velzerhooft, Hendrik de Leth, 1729; coll. Beeldbank Noord-Hollands Archief Haarlem, inv.nr. NL-HlmN-HA_1100_KNA006002238*)

Een tijdrovende, steeds weer terugkerende zware klus was het snoeien van de hagen, loofgangen, de overgroeide latwerken en de parterres. In alle tuinen moesten de meterslange hagen, loofgangen en lustpriëlen tweemaal per jaar onder handen genomen worden, in het voorjaar en aan het eind van de zomer. Voor vormsnoei en parterres gebruikten de hoveniers een heggenschaar, zoals we die in essentie nu ook kennen (afb. 9).

Om hagen te snoeien hadden de hoveniers de beschikking over een sikkelvormig 'scheermes'.¹⁸ Bij hoge hagen werd het sikkelvormige snoeimes aan een lange stok bevestigd. Daar-

¹⁸ Wimmer, *Hippe, Krail und Rasenpatsche*, 156-160.

94

Afb. 11. Tuingereedschap met rechts een scheerbank en onderaan links en in het midden twee soorten schoffelwagens (uit: Antoine Nicolas Dezallier d'Argenville, *Dictionnaire du jardinage, relatif à la théorie & à la pratique de cet art, Planche 1, Paris, 1777; coll. Universitätsbibliothek Heidelberg*)

mee konden de hoveniers vanaf de grond of staand op een lange ladder de bovenkant van hagen snoeien (afb. 10).

Aan het eind van de zeventiende eeuw maakte de zogenaamde scheerbank of scheerwagen het snoeien van hoge hagen makkelijker en veiliger (afb. 11). Scheerbanken waren hoge houten, verrijdbare stellages waarop een hovenier kon staan. Via een trap klom de hovenier op de stelling. Een bewaard gebleven inventarislijst uit 1756 van de buitenplaats Ouderhoek aan de Vecht noemt een scheerbank die 9 meter hoog en 3,60 meter lang was.¹⁹ Hoogtevrees kwam een hovenier niet van pas. Wellicht is de scheerbank ontwikkeld in de tuinen van Versailles; in 1685 beschikten de hoveniers van Versailles al over een scheerbank. Dat blijkt uit de tekening die de Italiaanse 'spion' Pietro Guerrini (1651-1716) in dat jaar maakte van een scheerbank in de tuinen van Versailles. Groothertog Cosimo III de Medici (1642-1723) had Guerrini vanuit Florence naar Noord-Europa gestuurd om de nieuwste ontwikkelingen en innovaties vast te leggen in tekeningen. Voor Guerrini was de scheerbank een innovatie, die de moeite waard was om te tekenen.²⁰

Wanneer de scheerbank zijn intree deed in de Nederlandse Republiek is niet duidelijk. Waarschijnlijk beschikte de hovenier van huis Bergh in of voor 1701 over een scheerbank.

19 H.H. Pijzel-Dommisse, '18de eeuwse inventaris van een verdwenen buitenplaats: Ouderhoek', in: *Jaarboekje 1978 van het Oudheidkundig Genootschap 'Niflarlake'*, 31.

20 P. Guerrini, *Il viaggio in Europa di Pietro Guerrini (1682-1686), edizione della corrispondenza e dei disegni di un inviato di Cosimo III dei Medici*, a cura di Francesco Martelli, deel II (Florence, 2005), 78.

Timmerman Hermen Bocharin maakte in dat jaar een nieuwe ‘bank’ voor de hovenier om de hoge hagen in de tuin van huis Bergh te snoeien.²¹ In 1730 was ook op kasteel Rosendael een scheerbank aanwezig. Hovenier Derck Lohman schreef in een brief van 29 december 1730 aan Lubbert Adolf Torck, eigenaar van Rosendael, dat Claas, waarschijnlijk een hoveniersknecht, ‘tegenwoordicht aen de scheerbanck’ was.²² Het lijkt erop dat scheerbanken in deze periode in vooraanstaande tuinen tot de vaste tuininventaris behoorden. De scheerbank van de omvangrijke tuinen van Sion bij Delft, die bekend stonden om hun metershoge hagen, had zelfs een bijnaam en stond in de omgeving bekend als het ‘spook van Sion’.²³

‘Twee groote tuynschaaren van nieuwe inventie’

Het belang dat werd gehecht aan innovatief tuingereedschap blijkt ook uit het bijzondere verhaal van de ‘tuynschaar van nieuwe inventie’ die Johan Maurits van Nassau-Siegen in 1679 schonk aan de Franse koning Lodewijk XIV. Johan Maurits was sinds 1647 stadhouder van Kleef, dat deel uitmaakte van het keurvorstendom Brandenburg. In 1679 waren moeizame vredesonderhandelingen gaande tussen Frankrijk en Brandenburg. Terwijl de Republiek en Frankrijk in 1678 de Vrede van Nijmegen hadden ondertekend, was overeenstemming tussen Frankrijk en Brandenburg ver te zoeken. Kleef had flink te lijden gehad van Franse troepen. Johan Maurits was er veel aan gelegen om de vredesonderhandelingen tot een goed eind te brengen. Om Lodewijk XIV gunstig te stemmen, wilde hij de Franse koning in Parijs diverse geschenken geven waaronder een nieuw soort snoeischaar. Het liefst was Johan Maurits zelf naar Parijs afgereisd om de geschenken te overhandigen, maar zijn zwakke gezondheid liet dat niet toe (hij stierf 20 december 1679). Zijn hovenier Arnolt Nicolai moest daarom naar Versailles om de snoeischaar te demonstreren en uitleg te geven. Kamerheer François de Witt ging mee als vertaler, want Nicolai sprak geen Frans.²⁴ In een *mémoire* van 28 april 1679 had Johan Maurits het nut van de snoeischaar (*un certain ciseau*) beschreven. Met deze schaar konden hoveniers snel en in één keer de stam van een jonge boom afknippen zonder de schors van de boom te beschadigen en de boom heen en weer te bewegen, zoals het geval was bij gebruik van een zaag of een kapmes. De snoeischaar was bovendien geschikt om de dikke takken van een haag te snoeien.²⁵ Het nieuwe instrument van Johan Maurits vereenvoudigde en versnelde het enten van jonge bomen. Aangezien grote hoeveelheden bomen werden gekweekt,

21 Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem, toegang 0214, Huis Bergh, (828) 1227-1842, inv. nr. 2340.

22 J.C. Bierens de Haan, *Rosendael, Groen Hemeltjen op Aerd. Kasteel, tuinen en bewoners sedert 1579* (Zutphen, 1994), 303.

23 A. Baggerman en R. Dekker, ‘Het spook van Sion. Veranderende visies op jeugd en natuur in de later achttiende eeuw’, *De Achttiende Eeuw. Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* (2004), 153.

24 E. Ihnen, ‘Bergenthal und Versailles. Ein Klever Gärtner am Hofe Ludwigs XIV.’, *Kalender für das Klever Land*, 29 (1979), 30-34.

25 Koninklijke Verzamelingen, Den Haag (KV), toegang A04, Nassau-Siegense en Nassau-Hadamarse Lijnen, inv.nr. 1478, 372-372v; G.T.M. Lemmens, *De vrede van Nijmegen, catalogus van een tentoonstelling, gehouden in Nijmegen, Museum Commanderie van St. Jan en het gemeentearchief in het Arsenal, van 14 september-23 oktober 1978* (Nijmegen, 1978), 61.

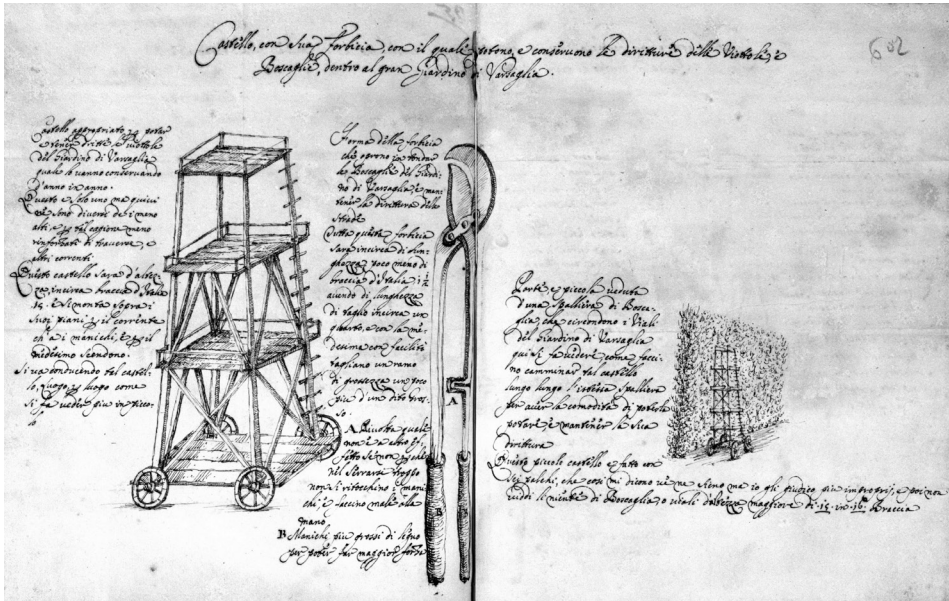
was een instrument dat het enten vereenvoudigde en de kans van slagen van het enten vergrootte zeer waardevol. Johan Maurits had de scharen in het voorjaar van 1679 laten maken in Utrecht bij meestersmid W. Groen en zijn zoon Cornelis. Deze ‘twee groote tuynschaaren van nieuwe inventie [...] deen wat groter als d’ander, [...] met stoetels over de beck, [...] noyt voor desen so gemaackt’ kostten zeven gulden. Waarschijnlijk waren het dezelfde scharen die hij eerder dat jaar had laten maken en die als ‘dommecracht scharen’ waren aangeduid.²⁶

Op 22 augustus 1679 om 12 uur mocht Arnolt Nicolai in de tuinen van Versailles de nieuwe snoeischaar demonstreren voor een exclusief gezelschap bestaande uit koning Lodewijk XIV, de dauphin (zijn oudste zoon en troonopvolger), de invloedrijke eerste minister Jean-Baptiste Colbert, de hertog van Luxemburg, maarschalk François Henri de Montmorency-Bouteville en enkele andere personen. Eerst had Nicolai met een snoeimes die hij aan een lange stok had vastgemaakt laten zien dat hij zonder veel kracht te zetten hoog boven zijn hoofd eenvoudig takken kon afsnijden. Die demonstratie beviel de koning goed. Daarna nam Nicolai één van de nieuwe scharen, waarmee hij een dik stuk hout doorknipte. Hij gaf vervolgens de schaar aan de koning en legde hem uit hoe hij deze vast moest houden. De koning was duidelijk onder de indruk van het gebruiksgemak van de snoeischaar en ging er zelf mee aan de slag. Tot zijn plezier kon hij er zonder veel krachtsinspanning mee snoeien. Zijne majesteit was vol lof.

Arnolt Nicolai was daarna graag teruggegaan naar huis. Hij had heimwee en maakte zich zorgen om zijn gezin en zijn werk in de tuinen van Kleef. Lodewijk XIV wilde echter dat hij bleef, omdat Nicolai zo’n buitengewoon vaardige hovenier was (*si extraordinaire dans son art*). De koning wilde graag zien hoe Nicolai grote bomen verplante. Johan Nassau van Maurits had immers verkondigd, dat hij grote bomen kon laten verplanten zonder dat deze bomen dood gingen. Aangezien in de tuinen van Versailles veel grote bomen werden aangeplant die vervolgens afstierven, wilde Lodewijk XIV het fijne weten van die techniek. Het duurde echter drie maanden, voordat Lodewijk XIV weer in Versailles was en Nicolai de koning kon laten zien hoe hij grote bomen verplante.²⁷ Op 23 november 1679 toonde hij zijn vakmanschap in het verplanten van grote bomen aan de koning en zijn gezelschap. De ko-

26 B. Thissen, ‘Der Hof des Fuersten Johan Moritz von Nassau-Siegen in den Jahren 1669-1679’, in: G. Brunn en C. Neutsch, red., *Sein Feld war die Welt. Johan Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679). Von Siegen über die Niederlande und Brasilien nach Brandenburg* (Münster, 2008), 321.

27 Nicolai, ongetwijfeld bang om voor de ogen van de Franse koning te falen, had Johan Maurits een brief gestuurd en voor alle zekerheid om advies gevraagd. Johan Maurits reageerde met een uitvoerig antwoord: ‘so let voor alle dingen wel daerop dat de voorsegde boomen met de breede koevoeten well uytgenomen, ende in eene rechte linie of gracht NB [nota bene] met tackebossen en goede aerde well versien worden, op dese maniere soude den Koningh ... eenige stucken voor eene curiositeit konnen sien verplanten, oock hoe dat men se over endt set, ende de touwen gemackelyck aftrecken kan; maer wy bevinden nu in der daet, dat, als die bomen so growwelyk langh en hoogh blieven, de windt alteveel vats daerop heeft, ende de wortelen met d’aerde seer roert, waerdoor het wassen [groeien] belet wort. Derhalven waere onse voorslagh, indien den koning het goet vindt, dat men die bomen, waermede d’allées sullen geplant worden, afkorte op twaelf of dartien voet, als wanneer se so niet souden konnen van de windt gedreven worden hetwelke De Witt den koningh aldus in frans onderdaenigh voorstellen kan’. (KV Archief, toegang A04, Nassau-Siegense en Nassau-Hadamarse Linies, inv.nr. 1478, 452-586; Ihnen, ‘Bergenthal und Versailles’, 30-34.

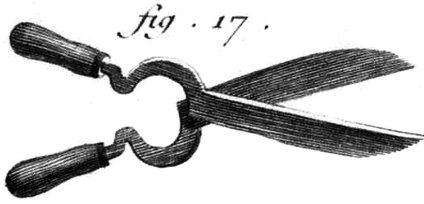
Afb. 12. Tekening van tuingereedschap door Pietro Guerrini, met links en rechts een scheerbank en in het midden naar alle waarschijnlijkheid de innovatieve tuinschaar van Johan Maurits van Nassau-Siegen (manuscript; coll. Archivio di Stato di Firenze, Mediceo del Principato, 6390, 601v-602r)

ning bleef een half uur zeer geïnteresseerd kijken. Een dag later kwam een aanhoudende vrieskou Nicolai te hulp. De verplanting van iepen, die op het programma stond, kon vanwege de vorst niet doorgaan; de wortelen van de iepen zouden afsterven. Nu mochten De Witt en Nicolai eindelijk terugkeren naar Kleef.²⁸

Resteert de vraag hoe die nieuwe 'scheren' er precies uitzagen en wat het vernieuwende van dit gereedschap was. Dezelfde Pietro Guerrini die in 1685 in de tuinen van Versailles scheerbanken had getekend, beeldde ook een bijzondere snoeischaar af, die hij in Versailles had gezien (afb. 12). Aangezien Guerrini op zoek was naar nieuwe instrumenten, moet deze schaar innovatief zijn geweest en onbekend in Italië. Guerrini gaf aan dat de schaar was bedoeld om het bosket te snoeien en de lanen recht te houden. De schaar was ruim tachtig centimeter lang en had dikke houten handgrepen om meer kracht te kunnen zetten. Met het snijdeel dat ongeveer een kwart van de schaar uitmaakte, konden dikke takken worden doorgeknipt.²⁹ De snoeischaar die Guerrini tekende, was naar mijn overtuiging de door Johan Maurits ontworpen

²⁸ KV, toegang Ao4, Nassau-Siegense en Nassau-Hadamarse Lijnen, inv.nr. 1478, 452-586; IJnen, 'Bergenthal und Versailles', 30-34.

²⁹ Guerrini, *Il viaggio in Europa di Pietro Guerrini*, I, 306-307, en II, 78.

Afb. 13. Zeventiende-eeuwse heggen-schaar (detail van Planche II, 'Agriculture, Jardinage', in: Denis Diderot, *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, vol. 1, Parijs, 1751-1772)

98

overgeheveld. Die verhouding was bij de eerste heggen-scharen niet gunstig en het snoeien met deze scharen was zwaar en vermoeiend. Aan het eind van de zeventiende eeuw werden heggen-scharen ontwikkeld met verlengde stelen, die in de vorm van een cirkel of rechte hoek waren gebogen (afb. 13). Die verkorting was nodig, omdat een te grote afstand tot de haag het snoeien zwaarder maakte.³⁰ De oplossing die Johan Maurits had gevonden, was een kort snijdeel met extra lange rechte stelen. Dit zorgde ervoor dat de hovenier met relatief weinig inspanning in één keer dikke takken of stammetjes kon doorknippen. Tegelijkertijd was de schaar niet onhanteerbaar zwaar. De uitstulping (A op de tekening van Guerrini) zorgde ervoor dat vingers niet bekneld konden raken tussen de stelen. De 'stoetels over de beck' die smid Groen noemde in zijn rekening zijn waarschijnlijk de drie nagels waarmee de papegaaienbek aan elkaar is geklonken.

Als de uitvinding van Johan Maurits inderdaad een takken- of boomschaar was, heeft zijn uitvinding geen (brede) navolging gekregen. Wimmer stelt in zijn boek over de geschiedenis van tuingereedschap dat dit soort snoeischaar pas in het begin van de negentiende eeuw opdook en zich ontwikkelde uit de kleine handsnoeischaar, zoals we die vandaag de dag kennen.³¹ Het is een treurig eind voor de slimme uitvinding van Johan Maurits.

'grote tuynschaar'. Deze snoeischaar wordt vandaag de dag een boom- of takkenschaar genoemd en is geschikt om dunne stammen of dikke takken met relatief weinig kracht te kunnen doorknippen.

Het vernieuwende van de 'tuynschaar' waren de lange stelen en de papegaaienbek, het gekromde korte snijdeel. Gewone heggen-scharen hadden lange snijmesses en korte stelen. De afstand tussen het snijgedeelte en het scharnierpunt bepaalde samen met de lengte van de stelen de mate waarin kracht kon worden overgebracht. Hoe dichter op elkaar het scharnierpunt en het snijdeel stonden en hoe langer de stelen, hoe meer kracht kon worden

Lenneke Berkhout (1959) is (tuin-)historica. Dit artikel is grotendeels gebaseerd op haar boek *Hoveniers van Oranje. Functie, werk en positie 1621-1732* (Hilversum, 2020).

lenneke.berkhout@gmail.com

³⁰ Wimmer, *Hippe, Krail und Rasenpatsche*, 117-120.

³¹ Wimmer, *Hippe, Krail und Rasenpatsche*, 139.

Kastelen in Zeeland, 1570-1670. Adellijke huizen en burgerlijke buitenverblijven 9

Martin van den Broeke

A monument for an English Queen. The genealogical programme on the tomb of Philippa of Hainault (d. 1369) at Westminster Abbey, London 41

Sanne Frequin

Lions or lilies? The dynastic identity of Margaret of Burgundy (1374-1441) as represented by material objects 61

Margreet Brandsma

